Umělecké památky

6.

LITOMYŠL.

NAKLADATEL F. TOPIČ V PRAZE.

UMĚLECKÉ PAMÁTKY

1. *Zmizelá Praha I. Staré město.* Napsal V. V. Štech. Druhé vydání.
2. *Chrám Matky boží před Týnem.* Napsal Kamil Novotný.
3. *Zámek Kratochvíle.* Napsal a fotografoval F. Dl. Středa.
4. *M. Jan Hus ve výtvarném umění.* Napsal V. V. Štech.
5. *Pražská domovní znamení I.* Napsal V. V. Štech.
6. *Litomyšl.* Napsal Arne Novák. Druhé vydání.
7. *Zmizelá Plzeň.* Napsal F. Dl. Středa.
8. *Veltrusy, park a zámek.* Napsal Adolf Wenig.
9. *Karlův most.* Napsal Kamil Novotný.
10. *Jindřichův Hradec I.* Napsal Antonín Matějček.
11. *Chrám sv. Panny Barbory v Kutné Hoře.* Napsal Alois Till.
12. *Zmizelá Praha II. Podskalí.* Napsal V. Vojtíšek.
13. *Ukázky pravěkého umění z Čech.* Napsal J. Schránil.
14. *Německý Brod.* Napsal Jan Čárt.
15. *Opočen.* Napsal A. Kubíček.
16. *Pražské hřbitovy. I. Olšany.* Sestavil a úvod napsal Zdeněk Wirth.
17. *Tábor.* Sestavil a úvod napsal V. Wagner.

UMĚLECKÉ PAMÁTKY

POŘÁDÁ Dr. V. V. ŠTECH

6

LITOMYŠL.

Nakladatel F. TOPIČ knihkupec
v Praze

LITOMYŠL.

*

Úvod a poznámky napsal
ARNE NOVÁK.

*

Druhé vydání.

Nakladatel F. TOPIČ knihkupec v Praze

LITOMYŠL.

Poutník, který, vyzbrojen dějepisnými vědomostmi, blíží se k Litomyšli od labské roviny, snadno vyčte z malebné a rozložité polohy starodávného východočeského města krajinné i historické podmínky jeho založení. Zdaleka na mnoho hodin cesty, stíněn temnou kulisou jehličnatých stromů „panské zahrady“, svítí na vysoké planině zdobný renaissanční zámek se sousední věžatou budovou piaristského chrámu: vlašské stavitelské umění, sloužící panovačným i zbožným tužbám bohaté české šlechty v době katolické reformace, ovládlo svými mohutnými výtvory nadobro ono zeměpisně i strategicky význačné místo, kde se od desátého století zvedal hrad, zprvu sídlo knížecího rodu Slavníkovců, záhy však proměněný v residenci klášterního panstva. Poněkud na jihovýchod od budov zámeckých i piaristských tyčí se s běžnou novogotickou věží krásná vysoká loď gotického kostela proboštského, jejíž založení i původní sloh spadají v jedno s počátky biskupství litomyšlského ve XIV. věku. Kdežto však zámek i chrám piaristský trůní nad dolejším městem v povýšené výlučnosti, přimykají se k proboštství a jeho svatyni domy městské mnohem těsněji a družněji; místní dějepis podává výklad, že již v začátcích byl do hradeb městských pojat augustiniánský klášter i s chrámem sv. Kříže a nynějším proboštstvím. Město samo, rozložené při pravém břehu horní Loučné v dosti těsném údolí sevřeném nevysokými stráněmi, zachovalo dosud příznačnou podobu dlouhé ulice, probíhající od severu k jihu; jeť táhlé náměstí, vroubené rozkošnými podsíněmi a značně zachovalými fasádami, věrným obrazem tržní cesty, která od Vysokého Mýta podél Loučné směřovala k zemským hranicím a snad i k starobylému tržisku na Hrutově; též předměstí litomyšlská rozdělena jsou

v ose této cesty, až na Záhradí, které přiléhá k budovám zámeckým.

Lze-li takto poučenému pozorovateli z dosavadní polohopisné povahy města správně se dohadnouti jeho vývojových podmínek, nedovedeme si představiti, jak vyhlížela Litomyšl před stavitelskými převraty v době Pernštejnů a Trautmannsdorfů. Z někdejšího ohrazení Horního města zbyla pouze Červená věž, pohřbená mezi Záhradím a domy úřednickými, i fortna při gymnasiu; poslední zbytky opevnění města Dolního, které ještě v první třetině XIX, století mělo dvě brány s věžemi, odstraněny počátkem našeho věku, kdy podstatně porušen karakter městského celku, ohrožovaný ostatně již v minulých dobách opětovnými požáry. Nic architektonicky nám nepřipomíná slavné bratrské doby, kdy pod záštitou Kostků z Postupic zkvétala v Litomyšli Jednota, honosíci se od r. 1503 knihtiskárnou. Město, tak starožitné v půdorysném svém založení i ustrojení, má stavebně ráz novověký. Horní město se zámkem a piaristskými budovami ovládáno jest stavitelskou kulturou renaissančni a barokní, která se podstatně dotkla i gotického chrámu proboštského; domy Dolního města, ač mají disposici namnoze středověkou, zbudovány jsou až na malé výjimky ve slohu pozdně barokním a empirovém.

Dnešní Litomyšl, klidné a zádumčivé město, jen skrovně spojené pobočnou tratí s hlavními životními a obchodními tepnami Čech a národně důležité svou polohou na samém rozhraní živlu českého a německého, působí výtvarně i kulturně jedinečným spojením tří prvků: neobydlený zámek, pyšný to vlašský sen v přísné končině vysočiny Českomoravské, jest mohutným projevem panské vůle, která dlouho ovládala město i kraj; piaristská kolej s gymnasiem a chrámem mluví o učené, kněžské vzdělanosti, spíše světsky extensivni než ponořené do duchovních hloubek askese a mystiky, a připomíná dlouhá desetiletí, kdy Litomyšl jakožto sídlo gymnasia a filosofie byla z nejdůležitějších vychovatelských středisk v Čechách; posléze město samo, soustřeďující se na malebné náměstí s klenutými podloubími, ztělesňuje pohodlnou a zdravou kulturu staroměšťanskou, zbudovanou na základech života rolnického a zpracovavší se zdarem národní a tvarové prvky přejaté napodobou od panstva rodového i aristokracie kněžské. Tato trojí duše žije v Litomyšli doposud a okouzlila svou

složitostí netoliko odborné badatele o dějinách politických, kulturních a uměleckých, nýbrž i básníky a vypravěče, jejichž rozkoší i schopností jest křísiti postavy a city zašlých kultur. —

Zámek litomyšlský, k němuž od dolního cípu náměstí stoupá Olivetská hora, malebně osazená starými košatými kaštany, tvoří rozlehlé město pro sebe, k němuž na západě přiléhá předměstí Zahájí, na severovýchodě pak ryze venkovská čtvrt Záhradí. Zámecký park, jehož větší severní část má zdivočilý ráz anglický, menší pak jihozápadní oddíl nese stopy zdobného francouzského pěstění, otáčí širou čtverhrannou budovu se tří stran; přední průčelí zámecké hledí do dvora, uzavřeného opět masivní hradbou pivovarských budov mísících ve stavbě prvky renaissanční a barokní; zámecká čtvrt docelována jest řadou úřednických domů uzavírající ji oproti Záhradí. Uprostřed všech těchto architektur kamenných i zahradních, na nerozeznatelné prostoře dávného hradu a pozdějších klášterů benediktinského a augustiniánského, zvedá se renaissanční zámek, který pro bohatého českého pána Vratislava z Pernštejna a jeho urozenou španělskou choť Manrique de Lara zbudoval v letech 1568—1573 vlašský stavitel Jan Battista. Dvoupatrový čtyřhran se vzdušnými lomenicemi a štíhlou vížkou prozrazuje v jednoduchém a jasném svém rozvržení i ve světlé své eleganci, řízené konstruktivní jistotou, šťastné sloučení dvou příbuzných prvků: hrdou vůli k moci, kterou urozený stavebník pernštejnský založil na původním důmyslu státnickém a hospodářském a znásobil rozhledem po sourodých snahách za hranicemi, a renaissanční pochopení stavebních forem, jímž bez ohledu na dosavadní tradice české vlašský architekt zapial smělé své dílo do řetězce podobných panských sídel za Alpami. Není mnoho míst v obvodě české koruny, kde vlažným svým dechem ovane nás ovzduší italského rinascimenta tak mocně jako na hlavním nádvoří litomyšlského zámku: světlo a jas proudí dvěma patry trojbokých arkád o vzdušných obloucích, které se na jihu otevírají i na zevnějšek; severní pak stěna dvora, bohatá dílem sgrafitovým i rustikovým, těží z dědictví klasických mistrů vlašských a zachovává doposud leccos ze své dějinné paradoxnosti: v době, kdy Litomyšl byla městem Jednoty, rozkvetla representační zeď jejího zámku bájeslovnými, heroickými a krajinnými výjevy, v nichž plesala láska k přírodě, k antice, k výboji moci, krásy a vůle.

Pernštejnové, kteří seděli na Litomyšli po osmdesáte let (1567—1649), nezůstali vždy věrni hrdým a světským ideím renaissančním; urozená paní hraběnka Frebonie Helena Eusebia z Pernštejna, kterou se panování proslulého rodu na Litomyšli končí, ovládána byla cele chmurným duchem náboženské protireformace. Projevila to význačným činem, jenž se stal pro město Litomyšl navždy památným: r. 1640 přivedla z Lipníka Otce řádu pobožných škol, vystavěla pro ně při fortně Horního města dům kolejní se skrovným kostelíčkem, a r. 1644 otevřeli piaristé gymnasium. Ale pouze jednoduchá kolej, čtyřkřídlá to budova o jednom patře s příznačnou kvadraturou nádvoří, připomíná přísné počátky piaristského řádu; i chrám přiléhající na východní straně ke koleji i gymnasium posunuté od fortny k hoře Olivetské jsou světské výtvory XVIII. století; jmenovitě chrám, honosná stavba pozdního baroku, má světlé a světské půvaby, v nichž si libovala stejně panstva šlechtická i kněžská v době, kdy staré asketické a tvrdé ideály protireformační vyvanuly. Litomyšlští piaristé nalezli štědré příznivce v pernštejnských nástupcích, hrabatech z Trautmannsdorfa, kteří se udrželi na Litomyšli do r. 1753. Ti zbudovali jim podle návrhu Jana Battisty Alliprandiho v l. 1714—1730 vysoký a rozsáhlý kostel, jednolodní to stavbu s lodí křížovou a řadou kaplí, se dvěma věžemi postavenými šikou v průčelí. Jak průčelí chrámové na hoře Olivetské se třemi vchody a s půvabnou balustradou, nad kterou pne se vysoký štít volutový, tak zvláště pohled k hlavnímu oltáři, kde oko upoutá nejprvej kazatelna, pak gigantické sochy evangelistů na nárožích křížového středu, posléze hlavní oltář sám uprostřed smělé architektury se sochami knížat apoštolských po bocích — toto vše, komponované vznešeně a pádně bez dekoračního přetížení, ale za šťastné součinnosti světla rozvrženého v širém prostoru, má barokní pathos XVIII. věku, oratorský spád kázání pečlivě připraveného, jasně učleněného, ale útočícího smyslovými kouzly na posluchače z urozeného a štědrého panstva.

Takovou jednotu slohovou marně bychom hledali v komplexu budov, vyvrcholených chrámem proboštským. Jádro všech těch složitých staveb, vyplňujících návrší mezi zahradou piaristskou a Novou ulicí a objímajících vedle trojlodního kostela Povýšení sv. kříže ještě přilehlou, velmi zachovalou kapli sv. Josefa se sakristií, proboštství a kapli sv. Markéty, jest ryze gotické a

jest památkou po augustiniánském klášteře a po litomyšlském biskupu Janu ze Středy; chrám sám, zbudovaný v l. 1356—1376, stal se záhy součástí města. Ale četné požáry a přestavby, jimiž se dostalo kostelu jediné věže, nové renaissanční klenby a dvou předsíněk u portálů, zastřely značně původní karakter gotický, kterému se podivujeme, pozorujíce rozvrh kněžiště a gracii štíhlých trojdílných oken. Také sem prudkým rozmachem zasáhla mocná renaissanční vůle pernštejnská: darovala chrámu vedle klenby v kněžišti a v hlavní lodi čelný portál v západním průčelí jednoduché vznešenosti v materiálu i architektonické osnově, k němuž se neobyčejně šťastně od počátku XIX. věku připojuje terasa se schodištěm, vedoucí od chrámu do Dolního města. Třetí svatyňka litomyšlská, tvořící střed Toulovcova náměstí, t. zv. Špitálský kostelík Rozeslání sv. apoštolů, vyrostla rovněž na gotických základech, jež však neustálými změnami úplně zastřeny. —

Po hoře Olivetské od zámku i koleje piaristské, po děkanském kopci od proboštství sestupujeme do Dolního města, které ještě před čtvrtstoletím bylo — až na zrušenou soustavu hradební — velmi nedotknuté. Regulací městských valů mezi náměstím a Loučnou, kde zasypán starobylý náhon; zbořením ověženého panského mlýna na dolním konci náměstí; vystavěním velké pseudorenaissanční budovy školní na týchž místech a Smetanova domu nedaleko odtud za řekou v končině bývalého Karlova navždy vzala za své původní tvářnost Litomyšle. Bohudíky až na změny v levém koutě dolního konce zachovalo si litomyšlské náměstí svůj proslulý ráz, daný soustavou klenutých podloubí s oblouky polokruhovitými nebo segmentovými a velmi starobylým vyústěním několika nečetných uliček i podjezdův. Náměstí, jehož východní strana zachránila si podsíně naveskrze, kdežto na západ jsou jen ojedinělé, rozčleněno jest starou radnicí s masivní cibulovitou věží na Dolní a Horní polovinu, jinak však zůstává jednotným celkem, kde se soustřeďuje všecek život města i okresu; zvláště při čtyřech výročních trzích ožije a zpestří se táhlý obdélník, jejž před jednotvárností chrání vzrušená členitost pozdně barokních a empirových fasád, kryjících domy vnitřku takřka středověkého. Nejsou však vzácností ani dny, kdy bílé náměstí ztichne a zmlkne úplně, a kdy do liduprázdného prostranství kolem barokní sochy mariánské šumí jen hovor z krámů v podsíních

a kročeje chodců v stinných podloubích — to měšťanská duše staré Litomyšle mlčením promluvila.

Mimo obvod náměstí město ztratilo mnoho ze své původnosti, jen v ulici Boženy Němcové pod tiskárnou, na náměstíčku Braunerově, kde stávala druhdy horní t. zv německá brána, v blízkosti ulice Kakasovské zůstaly ojedinělé budovy a půdorysné znaky litomyšlské starobylosti. Po jejích stopách lze kráčeti též, vystoupíme-li ke hřbitovu, kupícímu se kolem barokního kostelíka sv. Anny; ten onen náhrobek, to ono jméno připomíná stavebně umělecký a kulturně národní vývoj města, slavného historicky, památného architektonicky, populárního literárně a nadevše drahého českým srdcím jakožto rodiště Bedř. Smetany. Mnohem později než česká města, v nichž rozkvetla gotika stará neb vladislavská, Litomyšl došla svého slovesného zpodobení a své básnické oslavy: dvě osobnosti, těsně související se staroslavným gymnasiem litomyšlským, Alois Jirásek a Teréza Nováková, mají o to zásluhu přední. Jejich pozornosti neupoutalo však jen město samo v různých fázích dějinného svého rozvoje, nýbrž studovali a zobrazovali Litomyšlsko celé v jeho krajinné, národopisné a dějinné souvislosti Nejbližším okolím městským, které kaštanovými alejemi, rozhlehlými panskými dvory a pavilonky v hájích připomíná vladaření hrabat Trautmannsdorfů a Valdštejnů, došli do starodávných vesnic a samot, na Růžový palouček, posvěcený českobratrskými exulanty, do Dolního Újezda, domova Lukáše Pakosty, do Lubné, rodiště Jana Jílka... tam ve stínu hlubokých a nepřístupných lesů pohraničních a mezi svéráznými stavbami dřevěnými odhalili to, o čem Litomyšl nemá dokladů výtvarných, ale co krvavě zapsáno jest v jejích letopisech, jakožto čestné tradice města Kostků z Postupic: památky českého lidového hnutí náboženského.

Arne Novák.

SEZNAM OBRÁZKŮ:

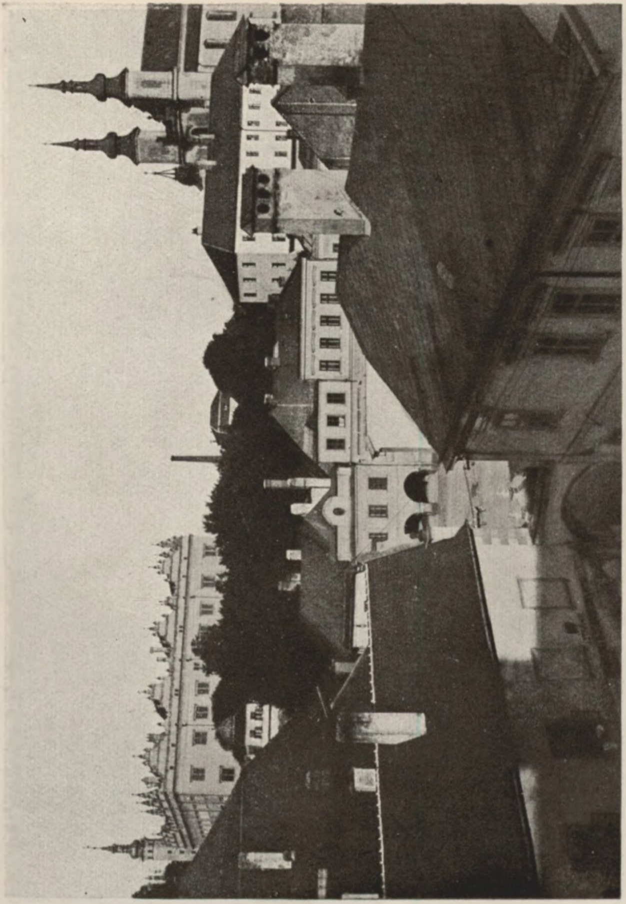
*

Obrazy tohoto svazku pořízeny vesměs podle fotografií Bohumila Vavrouška; štočky provedla Unie.

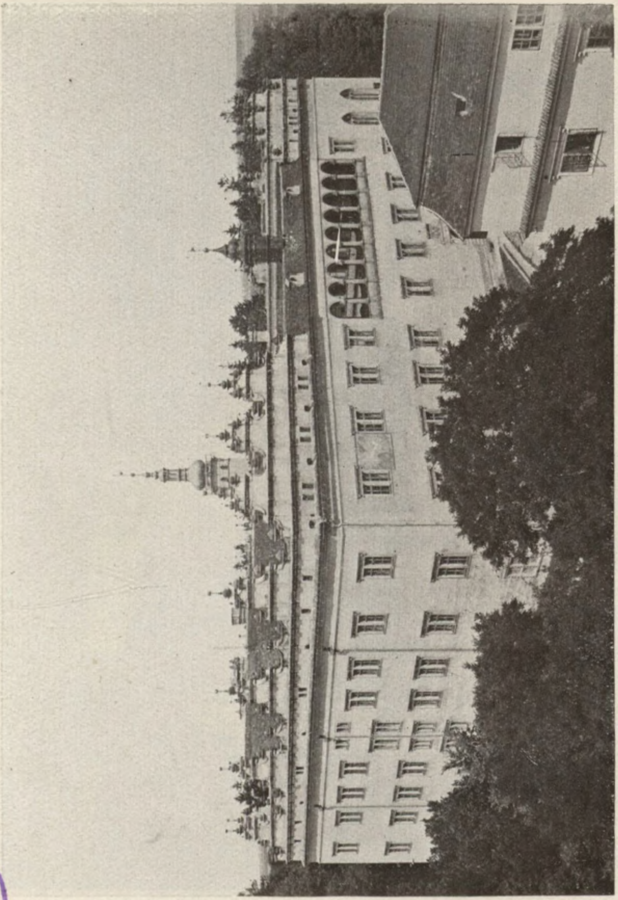
*

Literatura: František Jelínek, Historie města Litomyšle I.-III. Litomyšl 1838 až 1845; Antonín Šanta, Geschichte der Stadt Leitomischl, Litomyšl 1856; Zdeněk Nejedlý, Dějiny města Litomyšle I., Litomyšl 1903; Josef Štěpánek, Dějiny gymnasia v Litomyšli, Litomyšl 1894; August Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království českého I. Chrudimsko, Praha 1881; Teréza Nováková, Čechy východní v Ottových Čechách sv. XIII, Praha 1905 a jmenovitě Bohumil Matějka, Josef Štěpánek a Zdeněk Wirth, Politický okres litomyšlský v Soupise památek historických a uměleckých sv. XXIX, Praha 1908 (tam uvedena ostatní literatura i další materiál obrazový; poznámky naše přidržují se namnoze tekstu Wirthova).

*

POHLED OD NÁMĚSTÍ NA ZÁMEK, PIARISTSKÝ KOSTEL
a gymnasium. Horní část, jíž vévodí zámek a piaristský chrám s kolejí a kostelem, vznikla na západní straně na obvodu starožitného hradu a kláštera, zprvu benediktinského, ve XIV. století přibylo k tomu poněkud východněji sídlo augustiniánů a biskupství, dnešní to děkanství s kostelem.

POHLED NA ZÁMEK OD JIHOZÁPADU,
na místě některdejšího hradu, později residence biskupské, založen v nynější podobě r. 1568 Vratislavem z Pernštejna a vystavěn Vlachem Janem Battistou v renaissančním slohu v l. 1568—1573.

ZÁPADNÍ STRANA ZÁMKU.
Na všech stranách zámku, jehož hladké, nečleněné stěny jeví sešlé stopy sgrafitované rustiky, pravoúhlá okna, většinou podvojná. Nad hlavní římsou druhého patra probíhá atika, na níž stojí na všech stranách nestejný počet různě členěných štítků.

SEVERNÍ STRANA ZÁMKU S VĚŽÍ.

Na severní straně zazděna půlkruhovitá původní brána, v ní upraven portálek do menšího obdélného dvorku. Na nároží osmiboká věž s vřetenatým schodištěm.

HLAVNÍ PORTÁL ZÁMECKÝ NA STRANĚ JIŽNÍ.
Do zámku se vchází od předdvoří na jižní straně polokruhovým portálem, jehož deskový nástavec nese reliefní štítky se znaky budovatelů zámku Vratislava z Pernštejna a paní Manrique de Lara.

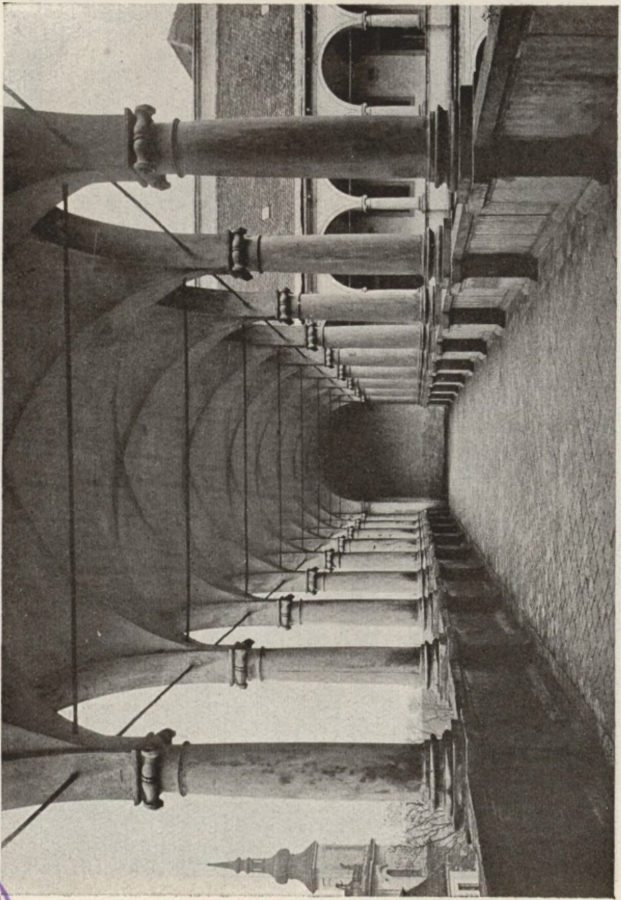

DETAIL Z LOGGIÍ ZÁMECKÝCH.

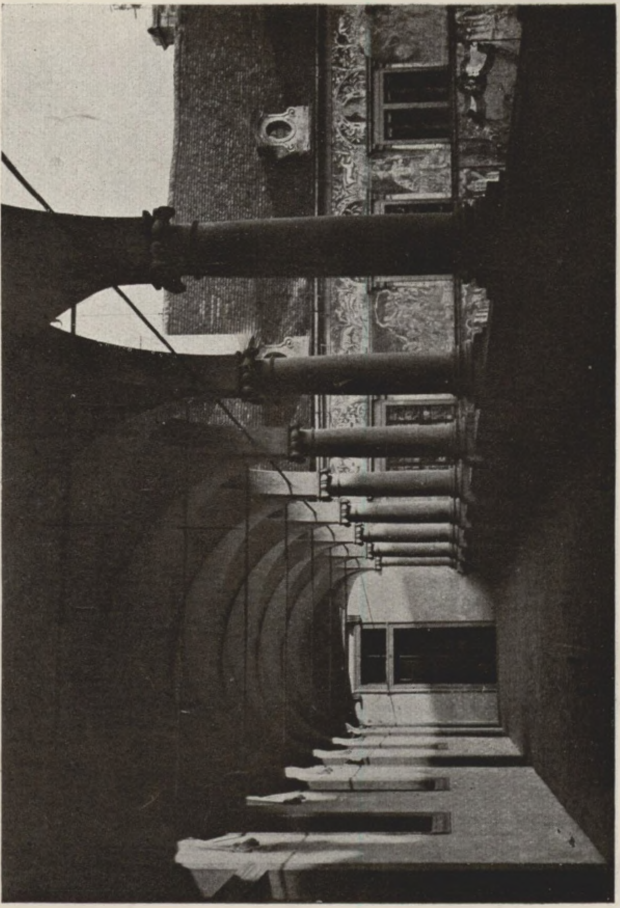
Hlavní čtyřboké nádvoří jest na třech stranách otevřeno v přízemí i obou patrech arkádami. Lehké polokruhové oblouky sklenuty na sloupy; sloupy v 1. patře mají atickou patku a deskovitou hlavici, v 2. patře hlavice jonská.

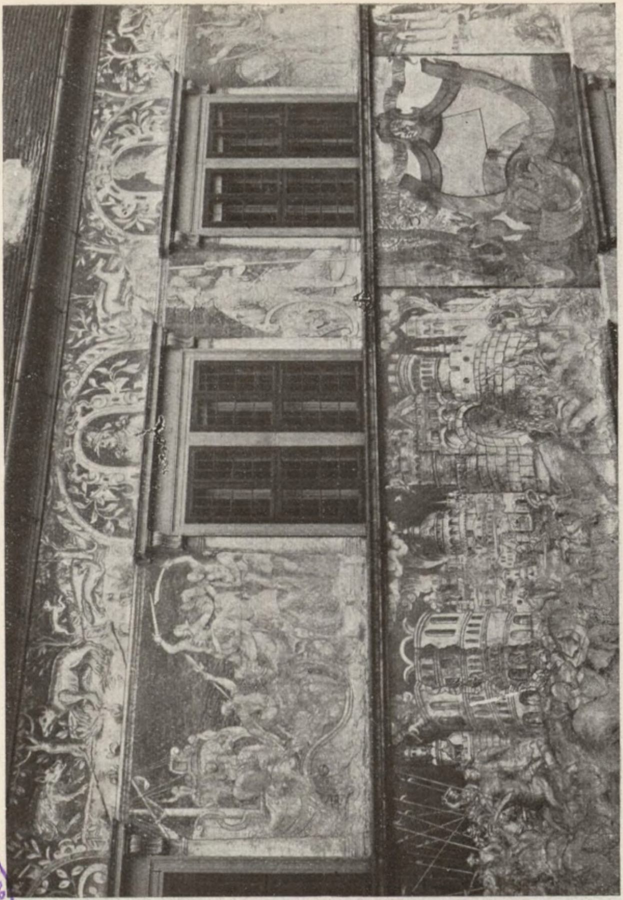
DETAIL Z LOGGIÍ ZÁMECKÝCH.
Na průčelní straně loggie mezi okny otevřena i na zevnější stranu řadou oblouků, čímž vzniká skvělý pohled ke koleji piaristské a dále k chrámu proboštskému.

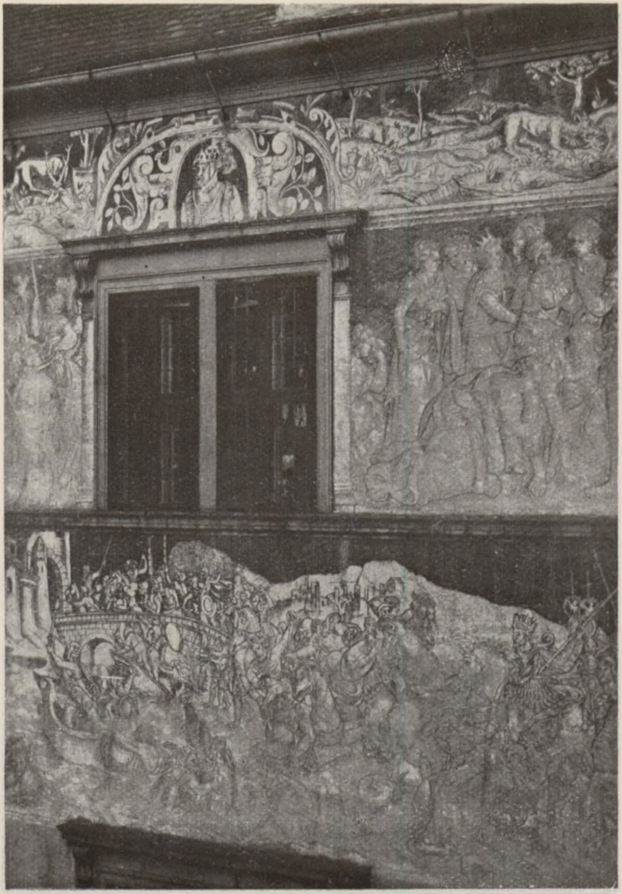
POHLED Z JIŽNÍ STRANY LOGGIÍ ZÁMECKÝCH KE KOSTELU PIARISTSKÉMU.

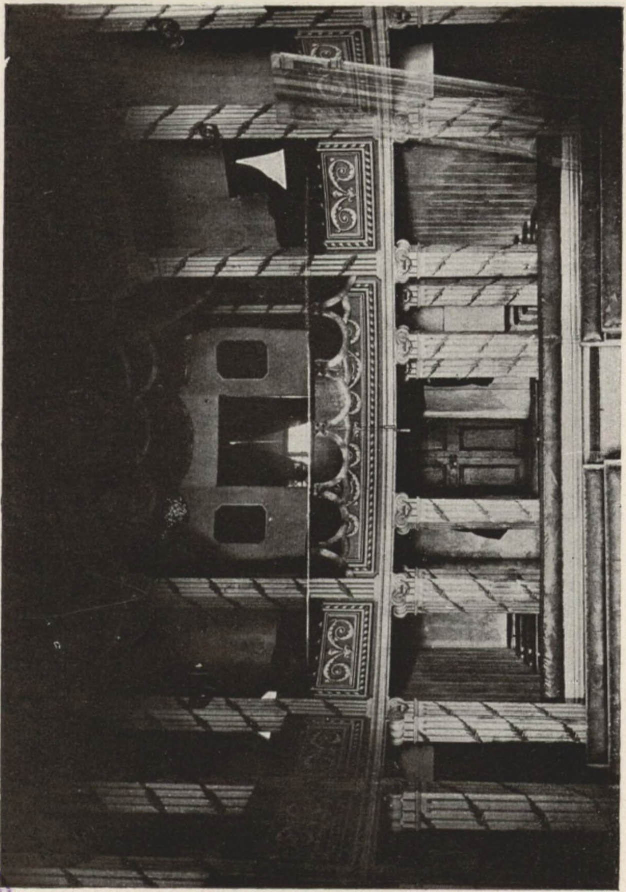
POHLED Z ARKÁD ZÁPADNÍ STRANY NA SGRAFITA V NÁDVOŘÍ ZÁMECKÉM.
V jihovýchodním nároží zámku kaple sv. Michala prostupuje obě patra, vchod do ní vede z loggie v prvním poschodí.

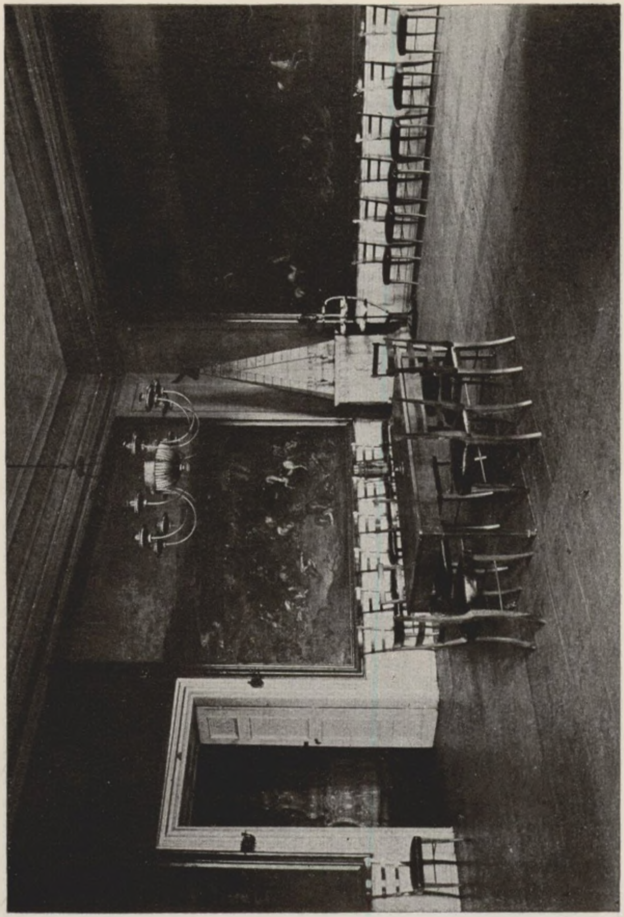
DETAILY SGRAFIT NA SEVERNÍ STRANĚ NÁDVOŘÍ ZÁMECKÉHO
která je celá pokryta sgrafity; tato dílem původu vlašského podle předloh velkých renaissančních mistrů, dílem prací pomocníka pod vlivem renaissance německé. Od něho pochází nejhořejší (1. řada): pás s krajinou a s rozmanitou zvěří, mezi tím mezi okny poprsí vojevůdců a knížat.

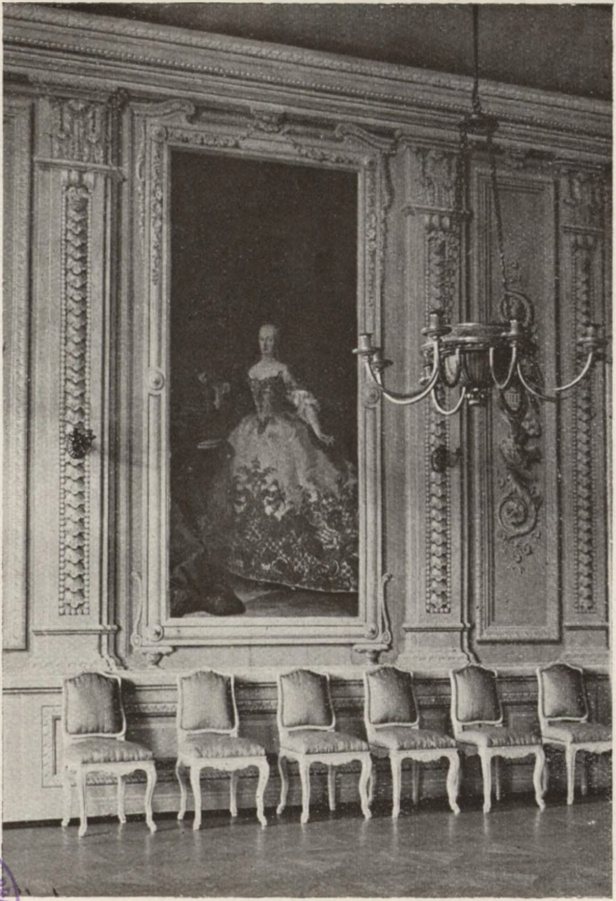
DETAILY SGRAFIT NA SEVERNÍ STRANĚ NÁDVOŘÍ ZÁMECKÉHO.
Mezi okny 2. poschodí (2. řada shora) v 6 polích postavy antické v bohatém kroji. Ve středu fasády (3. řada) největší obrazy: nalevo jezdecký boj před hořícím městem, napravo boj o milvijský most. Nejdoleji mezi okny 1. patra v 5 polích výjevy biblické hlavně ze života Samsonova.

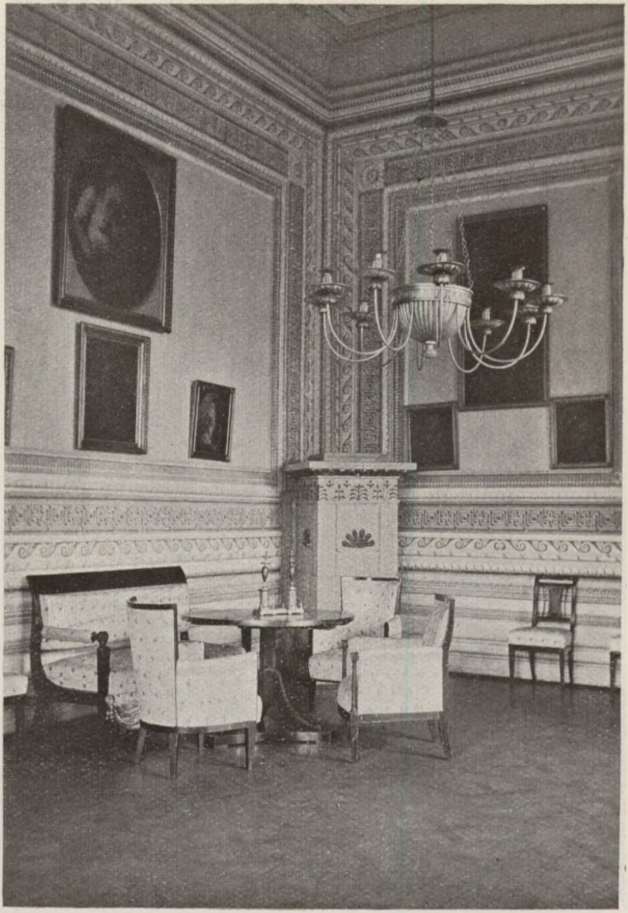
HLEDIŠTĚ ZÁMECKÉHO DIVADLA.
V přízemí západního traktu zámku divadlo pro 150 diváků s dekorací v bílém a zeleném tónu; zřízeno hrabaty Valdštýny koncem XVIII. století.

JÍDELNA LITOMYŠLSKÉHO ZÁMKU.
Ze starého empirového zařízení skrovné zbytky a pěkný krb, na zdech obrazy na plátně s výjevy z hřebčinců. Starý barokní a rokokový nábytek dílem prodán, dílem odvezen do Řezna.

AUDIENČNÍ SÁL V ZÁMKU LITOMYŠLSKÉM.
Zařízení a celá úprava v tónu zeleném a šedém; původní malba komponována k visícím zde obrazům Marie Terezie a Josefa II. z druhé polovice XVIII. věku.

POKOJ V ZÁMKU LITOMYŠLSKÉM.
Empirový nábytek a bíle polévaná kamna, jakož i štuková výzdoba zdí ukazují, jak byl za doby Valdštýnské zámek zařízen.

POHLED K ZÁMKU OD HORY OLIVETSKÉ

se zahradním pavilonem v popředí. Návrší, hora Olivetská, proslulé bratrskou tiskárnou a osazené dnes starými kaštany, vede od dolního konce náměstí k zámku a k budovám piaristským. Sem spadá západní, francouzská část parku, v jehož boku zdvíhá se zahradní pavilon.

PAVILON V ZÁMECKÉ ZAHRADĚ.
V severozápadním rohu francouzského zámeckého parku čtyřboký zděný pavilon krytý taškovou mansardou s plechovou bání a půlměsícem; po obou stranách vchodu z parku pískovcové vásy zdobené vavřínovými festony.

PORTÁL PIVOVARU ZÁMECKÉHO.

Pivovar vybudován r. 1630, přestavěn počátkem XVIII stol. Z této přestavby barokní portál s pilastry, se štítem nad římsou mezi dvěma vásami, na štítě Madonna malovaná na plechu. V místnosti hned na levo od brány se narodil Bedřich Smetana.

POHLED NA PIARIST. KOSTEL A GYMNASIUM OD HORY OLIVETSKÉ.
Gymnasium, založené r. 1640 hrab. Frebonií Eusebií z Pernštejna a do r. 1874 řízené piaristy, má obdélnou budovu k zámku o jednom, k městu o dvou patrech z l. 1714-1719. Nad sedlovou střechou čtyřboká zděná vížka. Gymnasium proslulo líčením Al. Jiráska ve „Filosofské historii".

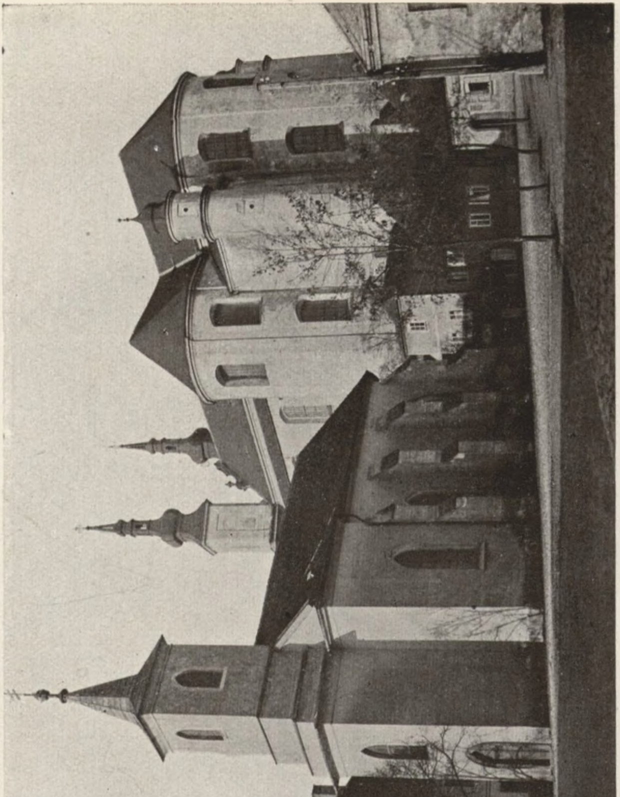

PORTÁL PIARISTSKÉ KOLEJE.

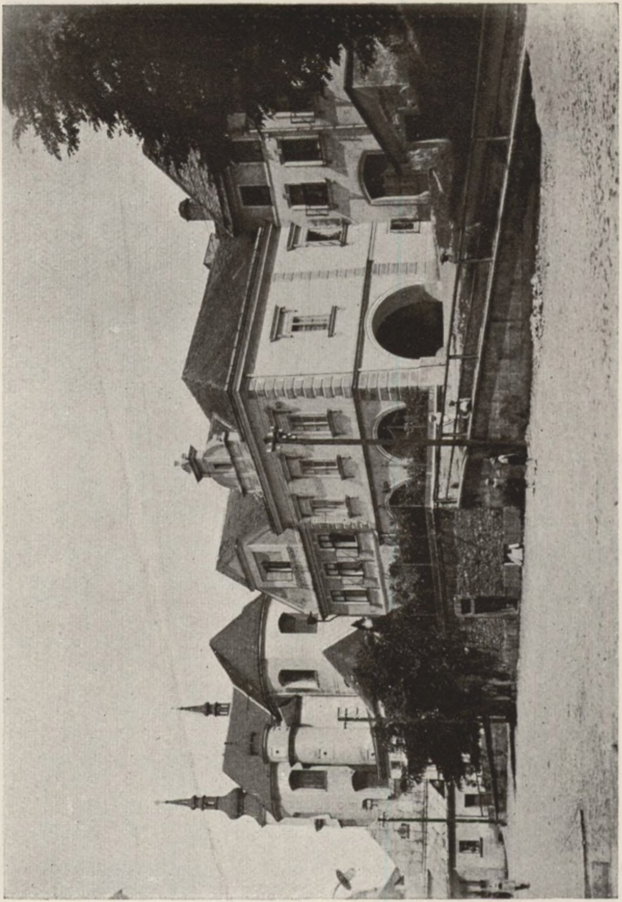
Kolej, založená r. 1640 hraběnkou Frebonií Eusebií z Pernštejna, vystavěna v l. 1641-1685 jako čtyřkřídlá jednopatrová budova s nádvorní kvadraturou s ochozem. Barokní portál na západní straně. Kolej známa z líčení Terézy Novákové v románě „Drašar".

POHLED NA PIARISTSKÝ KOSTEL A GYMNASIUM OD MĚSTA.
Piaristský chrám Nalezení sv kříže zbudován v l. 1714-1726 dle návrhů J. Kř. Alliprandiho Mik. Rossim a Fr. Max. Kaňkou. Jest to jednolodní stavba s křižovou lodí a řadou kaplí po stranách lodi podélné. Dvě věže v průčelí postaveny na bocích šikmo; dvě menší vížky po obou stranách presbytáře.

NÁMĚSTÍ TOULOVCOVO SE ŠPITÁLSKÝM KOSTELEM
a piaristský kostel od západu. Kostel Rozeslání sv. apoštolů na náměstí Toulovcově zbudován goticky v XV. stol., ale přestavbou v l. 1838—1842 zbaven původnosti. Název kostela i náměstí připomínají starý špitál a jeho polohistorického fundatora rytíře Toulovce.

PIARISTSKÝ KOSTEL OD AUGUSTOVY TISKÁRNY „NA KOPEČKU".
Ulice Boženy Němcové, od kostela proboštského na Toulovcovo náměstí, zachovala si domy s podsíněmi starožitný ráz; tiskárna v bezprostředním sousedství kostela proboštského jest moderní. Odtud otvírá se pohled na chrám piaristský, zvláště na presbytář a pravé křídlo křížové lodi.

PROBOŠTSKÝ KOSTEL SEVERNÍ STRANA.
Proboštský chrám Povýšení sv. kříže založen s augustinianským klášterem biskupem Janem ze Středy r. 1356 a budován mistrem Jakubem v l. 1356-1376 goticky. Po požárech a změnách, při nichž vzala za své druhá věž, překlenut koncem XVI. a začát. XVII. věku renaissančně a přistavěna předsíň s portálem.

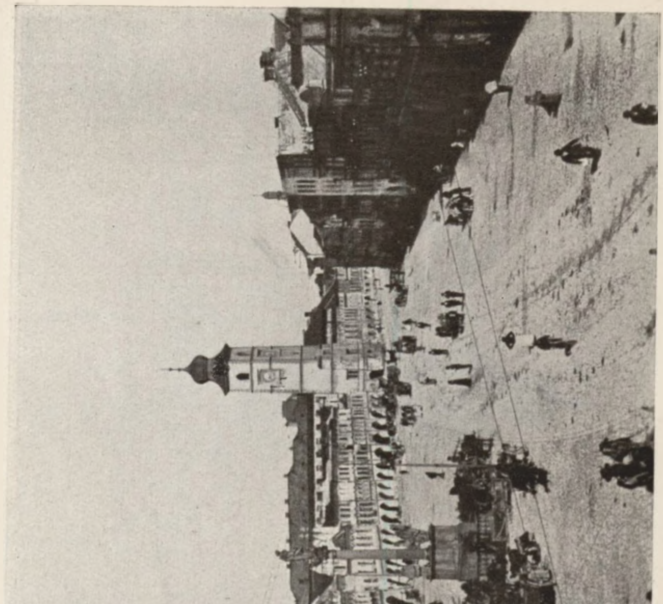
PRŮČELÍ PROBOŠTSKÉHO KOSTELA.

Jest to gotická budova trojlodní s věží při západním průčelí a s kaplí sv. Josefa i sakristií na jižní straně kněžiště. K portálům přistavěny předsíňky, z nichž západní při hlavním průčelí ústí na terasu nad schodištěm. Štíhlá trojdílná okna gotická nejlépe lze pozorovati na straně severní. Přestavbami kostel porušen.

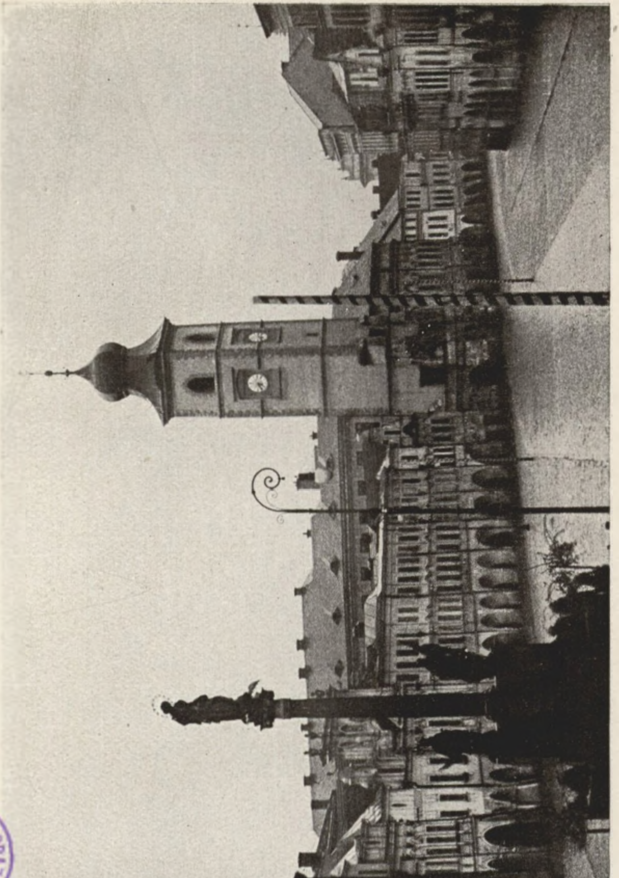
HLAVNÍ PORTÁL PROBOŠTSKÉHO KOSTELA.

Nad mohutnou terasou a schodištěm vede do chrámové předsíňky portál z jemného pískovce a bílého mramoru ve slohu renaissančním z prvních let XVII. stol. Deska nad římsou, již nesou dva sloupy toskánské, nese znaky pernštejnský a manriquezovský.

HORNÍ NÁMĚSTÍ.

Náměstí má podobu dlouhé ulice, 'z níž vzniklo Dolní město. Starou radnicí a oběma ulicemi probíhajícími u ní kolmo osu na náměstí dělí se na Horní a Do'ní. Podsíně zachované na straně východní a částečně i na straně západní s barokními a empirovymi fasádami dodávají mu starobylého rázu.

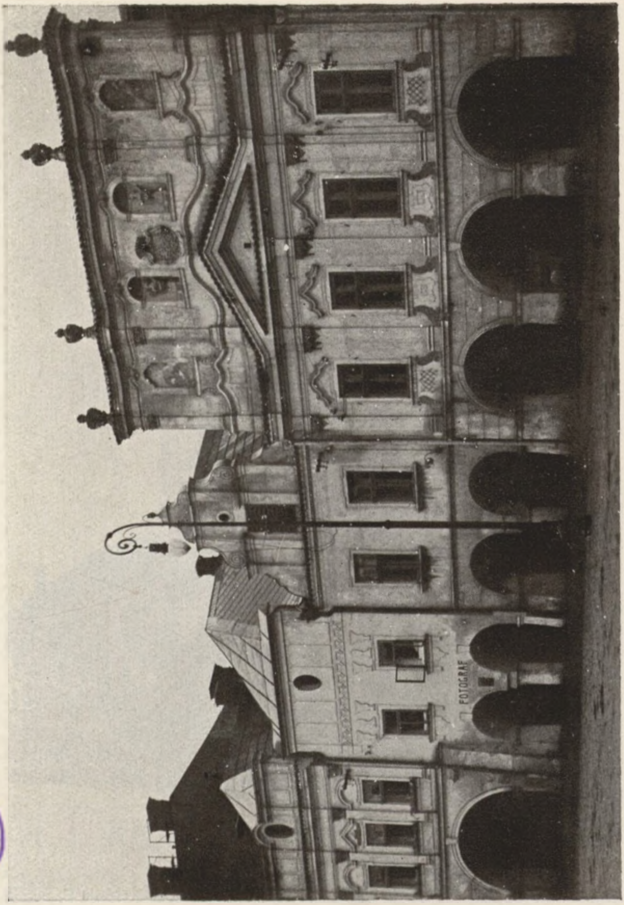
MARIANSKÝ SLOUP A STARÁ RADNICE.

Marianský sloup na Horním náměstí postaven r. 1716. Na spodku ze tří hranolů stojí pískovcový jonský sloup se zlacenou hlavicí, na níž socha Madonny na hadu, po stranách sloupu sochy sv. Jana a sv. Václava.

STARÁ RADNICE S VĚŽÍ.

Čtvercová budova s nárožní věží z konce XVI. stol, spojena r. 1785 se sousedními domy. Hranolová věž má za střechu komolý jehlan s cibulovitou stříškou. Do zadní části budovy vedoucí na Městské valy umístila Ter. Nováková část románu „Jan Jílek“.

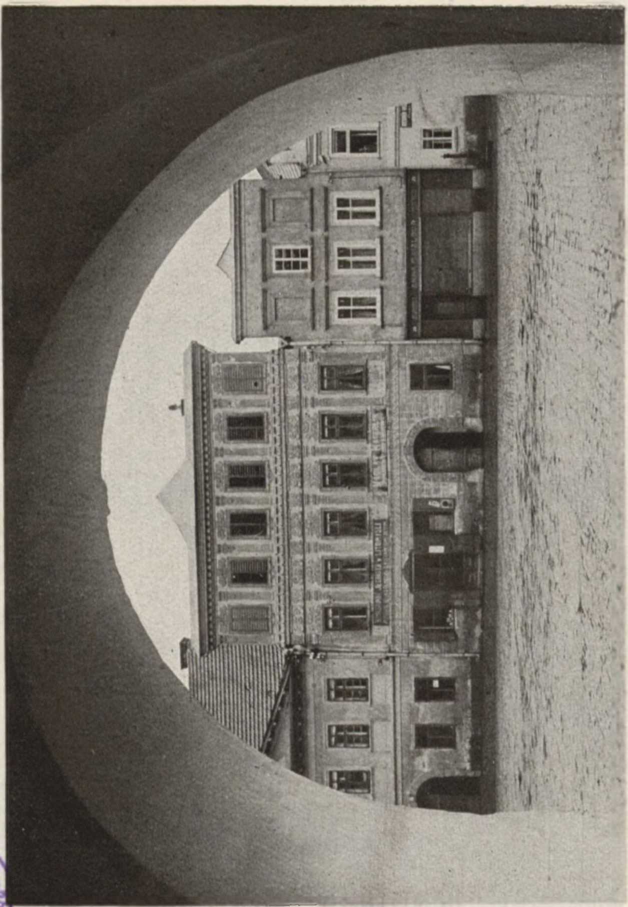

DOMY NA HORNÍM NÁMĚSTÍ S NOVOU RADNICÍ.
Dům čís. 61 krajní na pravo, nová radnice, kdysi majetek rodičů B. Smetany, zachován v barokní podobě z r. 1769. Bohatá fasáda rokoková: mezi okny prvního patra s rámy štukovými jonské sloupy; nad nimi římsa a trojúhelný štít; v atice rozčleněné pilastry výklenky s vásami a lichá okna; mezi vásami znaky valdštýnské.

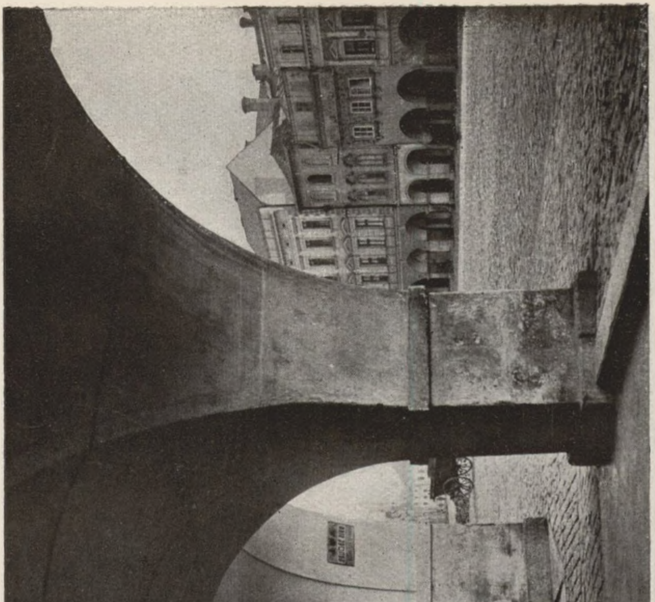
ČÁST DOLNÍHO NÁMĚSTÍ.

Fasády domů na náměstí většinou pozdně barokní a empirové; barokní stavby vznikly po požáru r. 1755 namnoze řízením Jiřího Béby; empirově se stavělo nejvíce po požáru r. 1814.

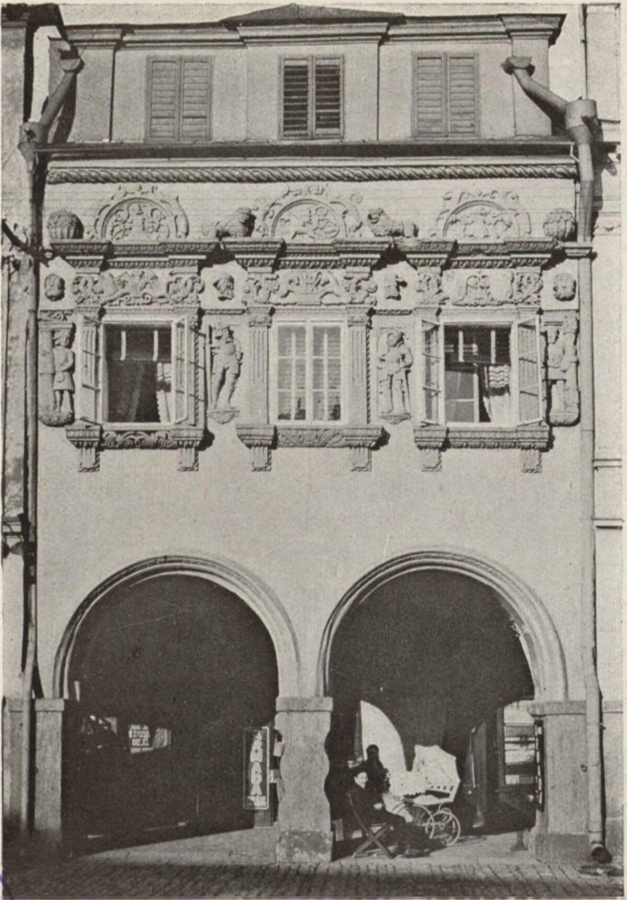
DOMY NA DOLNÍM NÁMĚSTÍ.

Střední z domů (č. 30) má fasádu z 40. let XIX. věku pozdního slohu empírového se štukovou dekorací. Pro domy litomyšlského náměstí jest karakteristické též, že druhé poschodí fasády nepřiléhá k místnostem obytným, nýbrž k půdám, a že pěkná jeho okna jsou pouze dekorační.

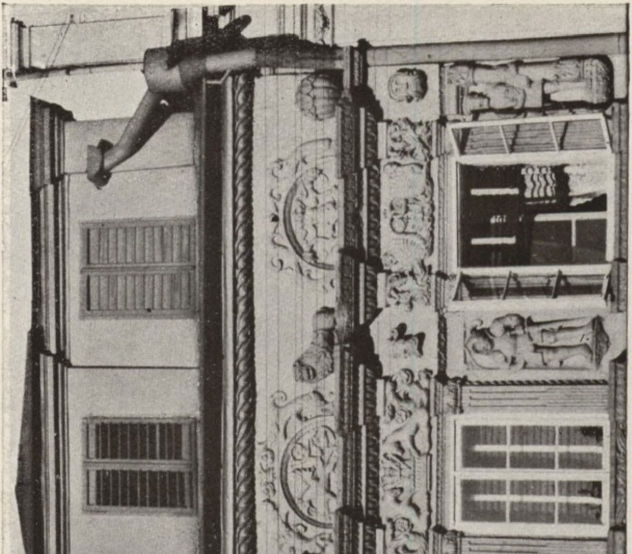

POHLED Z PODSÍNÍ HORNÍHO NÁMĚSTÍ.

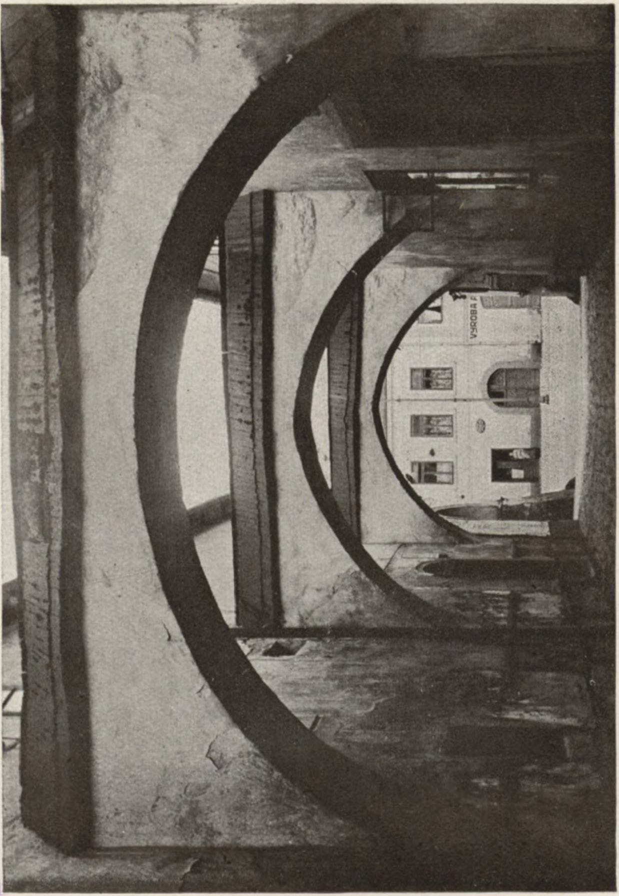
Podsíně (podloubí) zachovány veskrze na východní straně náměstí; na straně západní z části. Jsou sklenuty buď hladce křížem, buď valeně neb plackou a otevřeny oblouky, zpravidla dvěma u domu. Oblouky polokruhovité neb segmentové sbíhají se na pilíře obyčejně hranolové a ořímsované.

DŮM „U RYTÍŘŮ“ NA HORNÍM NÁMĚSTÍ Č. 110.
Renaissanční stavba z 2. pol. XVI. stol. se zajímavým řešením pilířů a oblouků a s bohatou fasádou. Dům proslul povídkou Al. Jiráska „U rytířů“.

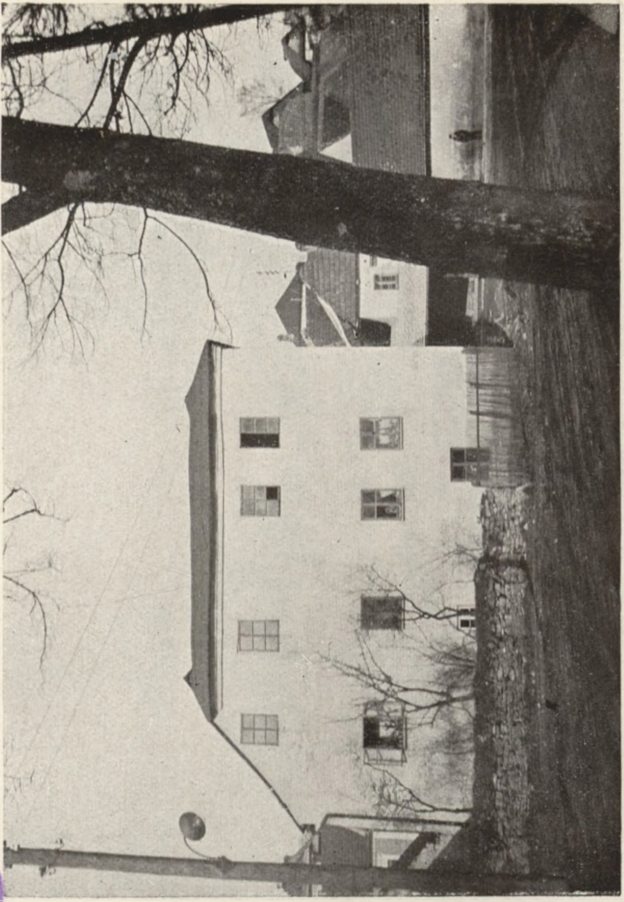
DETAILY Z PRŮČELÍ DOMU „U RYTÍŘŮ".
Bohaté orámování oken 1. posch. tesanou prací renaissanční. Okna vsazena do říms s pilastry a konsolami s hojnou ornamentikou bájeslovnou i alegorickou; mezi okny ve výklencích dva rytíři v brnění a dva muži v občanském šatě.

ULIČKA NA VÝCHODNÍ STRANĚ NÁMĚSTÍ.
Až na jedinou výjimku na rozhraní Horního a Dolního náměstí neruší vyústění uliček jednoty náměstí; domy jsou v nich místy spojeny oblouky se šindelovými stříškami.

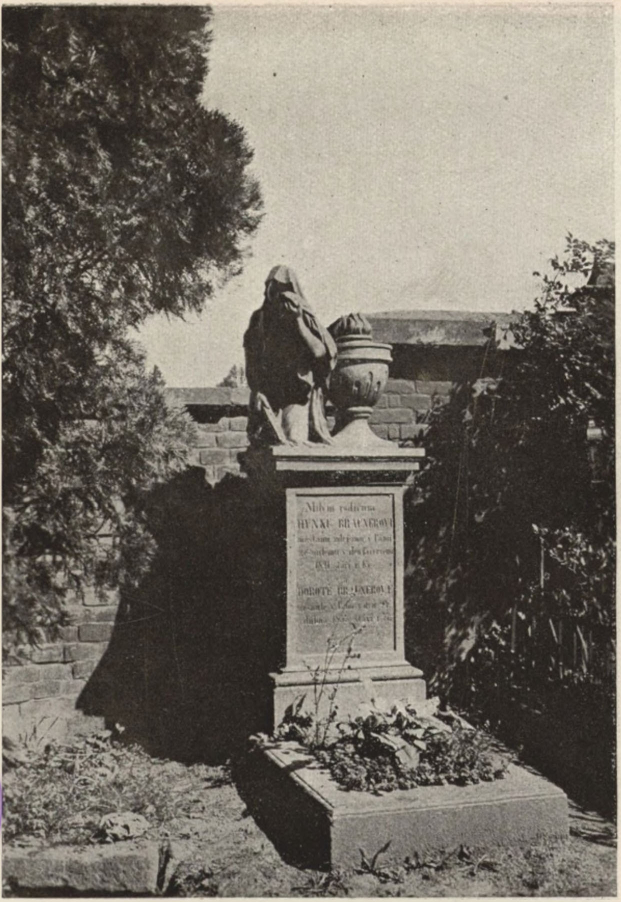
NÁDVOŘÍ V DOMĚ Č. 24 NÁMĚSTÍ.
Dvůr zachoval původní stav městských domů z počátku XIX století.

„SBOR“ NA ROZHRANÍ PŘEDMĚSTÍ ZAHÁJÍ.
Z bratrských památek nedochováno téměř ničeho, ani sbor nedaleko pozdějšího domu poštovního, ani knihtiskárna na hoře Olivetské; stavení na rozhraní předměstí Zahájí, mylně „sborem“ nazývané, bývalo patrně bratrským špitálem.

HŘBITOVNÍ KOSTEL U SV. ANNY.
Barokní stavba z let 1670—1672 s předsíní přistavěnou r. 1800 a s vížkou z let 1816—1818; hřbitov rovněž z konce XVII. století; dříve se pohřbívalo kolem kostela proboštského.

NÁHROBEK RODIČŮ DRA F. A. BRAUNERA, RODÁKA LITOMYŠLSKÉHO, NA HŘBITOVĚ U SV. ANNY.
Pomníky na hřbitově, kde odpočívají M. D. Rettigová, A. V. Šmilovský a H. G. Schauer, jsou z doby novější bez zvláštní ceny umělecké.